

ÚJABB ADATOK A VONALDÍSZES KERÁMIA RELATÍV IDŐRENDJÉHEZ

TROGMAYER OTTÓ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

Közel ötven éve V. G. Childe alapvető¹ és úttörő munkája óta csaknem régészeti közhellyé vált, hogy a közép-európai kultúrákat a Balkánnal összekötő híd Magyarországon van. Bizonyos korszakokban ezt a hidat éppen Szeged környékén, a Maros vidékén véljük megtalálni. A közvetlen érintkezésnek mely alatt nem kulturális hatást értünk, hanem konkrét tárgyi kapcsolatokat, számos példáját tudjuk kimutatni. Ezek közül igen fontos egy újonnan felfedezett lelőhely, melynek néhány jelenségéről e rövid tanulmányban kívánunk szólni mielőtt a teljes anyag közlésére vállalkoznánk.

Tiszasziget az egykori Ószentiván jól ismert a régészeti szakirodalomban, hiszen Banner János vezetésével a szegedi egyetem régészeti intézete itt kezdte meg ásató tevékenységét, majd a negyvenes években Bálint Alajos és Párducz Mihály itt tárták fel az Ószentiván VIII. sz. lelőhelyet, pontosabban az ott levő telep egy kis részét, e feltárás nyomán különítette el Banner J. a Vinča kultúra hagyatékát bánáti kultúra néven.² Sajnos az itt feltárt leletekből csak nagyon keveset közöltek, a háború folyamán az egyetemre került tárgyak egy része el is pusztult. A meglévő anyag alapján úgy véljük, hogy az Ószentiván VIII lelőhely a Vinča kultúra A periódusának végére keltezhető. Kutzián Ida az ötvenes évek végén hitelesítő ásatást végzett, de sajnos a leletanyag elemzésére, korszerű feldolgozására azóta sem került sor.³

1975 őszén Tiszasziget község déli szélén — maga a község hatalmas ártéri szigeten fekszik — az Aradi u. 46 sz. ház kertjénél nagyméretű agyagbányákat nyitottak. Matuz Edit egyetemi hallgató terepbejárás során az agyagbánya falában újkőkori cserepekre figyelt fel, bejelentése nyomán 1976 márciusában kisebb hitelesítő ásatást végeztünk a szegedi egyetem régészhallgatóinak segítségével. A feltárás több újkőkori hulladékgödör, valamint egy rézkori sír feltárására adott lehetőséget, ezek közül az I. sz. gödör leleteit ismertettük.

A subhumus meglehetősen jól elvált az újkori rárakódástól, az egykori neolitikus felszínen igen kevés szórványos edénytöredéket találtunk. 80 cm mélyen értük el az igen kemény sárga agyagtalajt melyben a szabálytalan közel ovális alakú gödör körvonalai határozottan kirajzolódtak. A gödör alja néhány szabálytalan kis bemélyedéssel tagolt, alsó szintjében láthatóan bemosott humuszos agyagréteg feküdt mely fölött meglehetősen sok kagylót tartalmazó humuszos szint feküdt, ezt követte a csaknem teljesen homogén szerves humuszos talajú kitöltés, melyben igen sok edénytöredék feküdt. Úgy tűnik, hogy az egykori hulladékgödör a település magjától távolabb annak egykori peremén helyezkedett el, valószínűleg agyagnyerés céljából mélyítették le. A település jelentős részét az agyagkitermeléssel elpusztították.

¹ Childe, V. G., *The Danube in Prehistory*. Oxford 1928.

² Banner J.,—Párducz M., *Újabb adatok Dél-Magyarország újabb kórához*. A. É. 1946—48. 19 pp.

³ Kutzián, I., *Tiszasziget, Zehn Jahre archäologische Forschung (1958—1968)*. Budapest 1970. 136.

A leletanyagot összefoglalóan az alábbiak szerint jellemezhetjük. A durva kerámiában a díszítőelemek túlnyomó többségét a széles elmázolt bartodin dísz jelenti. Az e típusú leletanyag jellegében igen közel áll a késő Körös — protovinča lelőhelyeken megismertekhez. Szórványosan nagyméretű fogóbütykök újbonyomással tagolt peremek, vagy a perem alatt körbefutó újbonyomás sorok is előkerültek. Ritkán csípett díszű kerámiatöredékeket is találtunk, e díszítés is erős Körös reminisszenciákra utal, jóllehet a teljes, felületborító csípett minták itt már nem jelentkeznek.

A finom kerámiát elsődlegesen a kettőskúpos jellegzetes Vinča formákkal jellemezhetjük, szórványosan plisszyszerű igen finoman besímített díszítés is megfigyelhető. A vörös festés nyomait több esetben megtaláltuk. Előkerültek tömör hengeres edénytalp töredékek, ritkábban ugyancsak vörös festés nyomaival. Fel kell hívnom a figyelmet arra a jelenségre, hogy a Vinča kultúra jellegzetes díszítése a tűzdelt vonaldísz, mindössze két kis edénytöredéken található meg.

Az állatcsontok elemzését Bökönyi Sándor végezte el, az egész ásatás során feltárt négy hulladékgödörben összesen 529 meghatározható állatcsontot találtunk. Ezek túlnyomó része 423 db háziállat csontja. A háziállatok között is dominál a szarvasmarha 355 db töredékkal. Sorrendben az ovicaprinaek következnek lényegesen kisebb arányban, mindössze 62 töredékkal. A korábban megismert Körös lelőhelyekhez viszonyítva itt már intenzív szarvasmarha tartásról beszélhetünk. A vadállat-csontok a szokásos összetételt mutatják, a korábbi megfigyelések alapján nem meglepő, hogy a hydruntinus itt is kimutatható volt.

Az I. sz. gödörben lelt faszéntöredékek radiocarbon vizsgálatait Berlinben végezték el, H. Quitta szíves közlése szerint a vizsgálat eredménye — melyet 1977-ben végeztek — Bln-1631:6285 ± 60 B. P. (4335 ± 60 B. C.). Ez az adat jól beilleszthető abba a sorrendbe, melyet a Szeged környéki késő Körös, illetve középneolitikus lelőhelyek radiocarbon adatai alapján felállíthatunk.

A leletanyag jellege megfelel Gh. Lazarovici tanulmánya alapján, a Vinča kultúra bánáti lelőhelyei elemzése során kimutatható A fázisnak.⁴ A számos Körös reminisszencia a tűzdelt vonaldísz relatív hiánya arra utalnak, hogy a tiszaszigeti I. sz. gödör leleteit a Vinča A fázis első felére legkésőbb annak közepére kell helyeznünk. E meghatározásunkat alátámasztják a korábbról ismert radiocarbon adatok, illetve az előbb ismertetett mérési eredmény. Látszólagos ellentmondást csupán a szarvasmarha csontok nagy száma jelenthet, hozzá kell azonban fűznünk, hogy egyelőre nem ismerjük a Vinča kultúrán belül a különböző fázisokra jellemző állatcsont adatokat. Korábbi vizsgálataink során bebizonyosodott, hogy a korai Körös időszakból kiindulva a szarvasmarha csontok aránya az ovicaprinaek csökkenésével arányosan nő és a protovinča időszakban eléri a 25%-ot. Ez a folyamat valószínűleg a középső neolitikum kezdetén felgyorsult, a középneolitikus mozaikkultúrák kialakulása éppen a gazdálkodási mód megváltozására vezethető vissza. A fokozottabb helyhezköttőség a földművelés és szarvasmarha tartás előtérbe kerülése volt a fő oka a viszonylagos izolációnak, ekkor alakulnak ki az első tell jellegű települések, s megjelennek a huzamosabb egyhelyben lakásra utaló temetők is.

Az I. sz. gödör edénytöredékei között néhány olyan tárgyra is leltünk, melyek nem a Vinča kultúra tárgyi emlékeanyagának körébe tartoznak. A kérdéses edénytöredékek egyértelműen importként kerültek a telepre a hulladékgödör különböző szintjeiben összeilleszthető darabjaikra leltünk a tipikus Vinča A töredékek társaságában. A kérdéses darabokat az alábbiakban részletesen ismertetem:

⁴ Lazarovici, Gh. Tipologia și cronologia culturii Vinča in Banat Banatica, II, 1973. 26. pp.

1. Sárgáspiros, vékonyfalú, egyenes peremű, enyhén kúpos nyakú, nyomott gömbtestű edény töredékei. Hasán négy szimmetrikusan elhelyezett bütyök. Nyakán körbefutó hullámvonalak, vállán és a bütykök alatt ugyancsak körbefutó hullámvonalak díszítik. A nyakán lévő alsó hullámvonalon helyenként széles sávú, fekete festés? nyomai.

2. Szürkésbarna, vékonyfalú, szögletes testű edény bütykös töredéke, a bütyköt bekarcolt vonalkötegek keretezik.

3. Sárgás, vékonyfalú, hengeres nyakú edény nyaktöredéke, rajta bekarcolt hullámvonallal csüngő egyenes.

4. Szürkés, vékonyfalú, egyenes peremű, hengeres nyakú edény peremtöredéke, a peremtől a váll felé beharcolt hármast vonalkötege fut.

5. Sárgás, szögletes testű edény töredéke, a szögletesedésnél levő bütyköt vonalkötegek keretezik.

6. Sárgás, szögletes? edény bütykötöredéke vörös festéknyomokkal, besímított széles egyenesen futó vonalkötege díszel.

7. Szürke, vékonyfalú edény töredéke, hármast hullámvonal kötege díszíti.

Felsorolt töredékeink analógiáit megtalálhatjuk az alföldi vonaldíszes kerámia leletei között. Kalicz N.-Makkay J. összefoglaló munkájában⁵ számos töredéken ismerhetjük fel az előbb ismertetett formákat és díszítéseket. Anélkül, hogy az analógiák részletes felsorolásába bonyolodnánk, úgy véljük a kérdéses leleteket a vonaldíszes kultúra Tiszadob csoportjának hagyatékával rokoníthatjuk. Egyedül az I. sz. edény utalhat korábbi periódusra az együttest nézve azonban a cserepek időrendi meghatározása egyértelműnek tűnik. A Tiszadob csoport radiocarbon adatai is összecsengnek a Tiszasziget agyagbánya vizsgálatánál nyert adatokkal, így Tiszavasvári keresztfal vagy Tarnabod-templomföld I. sz. gödör adatára kell hivatkoznunk.⁶

A vonaldíszes kultúra relatív időrendjével az elmúlt évtizedekben elsősorban éppen a vincai kapcsolatok alapján foglalkoztak. Eltekintve attól, hogy korábbi kutatásunk nem ismerhette azt a belső felosztást, melyre először Kalicz N., Makkay J. hívta fel a figyelmet, a kérdés megoldásához két irányból kíséreltek meg közeledni. Egyrészt általánosan Vinča típusnak nevezett import töredékek vagy „hatások” alapján a vonaldíszes kultúra korai szakaszát a Vinča A periódushoz kapcsolták. Másrészt a vonaldíszes kultúra Vinčán megjelenő import tárgyai alapján a Szakálhát időszakot a Vinča B, vagy esetenként a Vinča B2 időszakkal párhuzamosították a névadó lelőhelyen napvilágra került tárgyak rétegtani helyzetére hivatkozva. E feltételezést erősíteni látszik a tiszai kultúra Vinča C rétegében talált tárgyainak helyzete is. Sajnálatos módon a kutatás perifériáján maradtak a Torma Zsófia gyűjteményében levő korai vonaldíszes cserepek, igaz hogy ezek időrendi értéke kétséges, hiszen nem ismerjük pontosan azokat az együtteseket, melyekhez tartozhattak.⁷

Kalicz N. és Makkay J. számos közleményben törtek láncolatát amellelt a feltételezés mellett, mely szerint az AVK korai időszaka a Vinča A periódussal párhuzamosítható. E feltételezés szükségszerűen maga után vonja azt az elképzelést, hogy a Körös csoport igen hosszú élete alatt a tőle északra élő ethnikum csak igen későn lépett az újkőkori gazdálkodó életforma útjára.

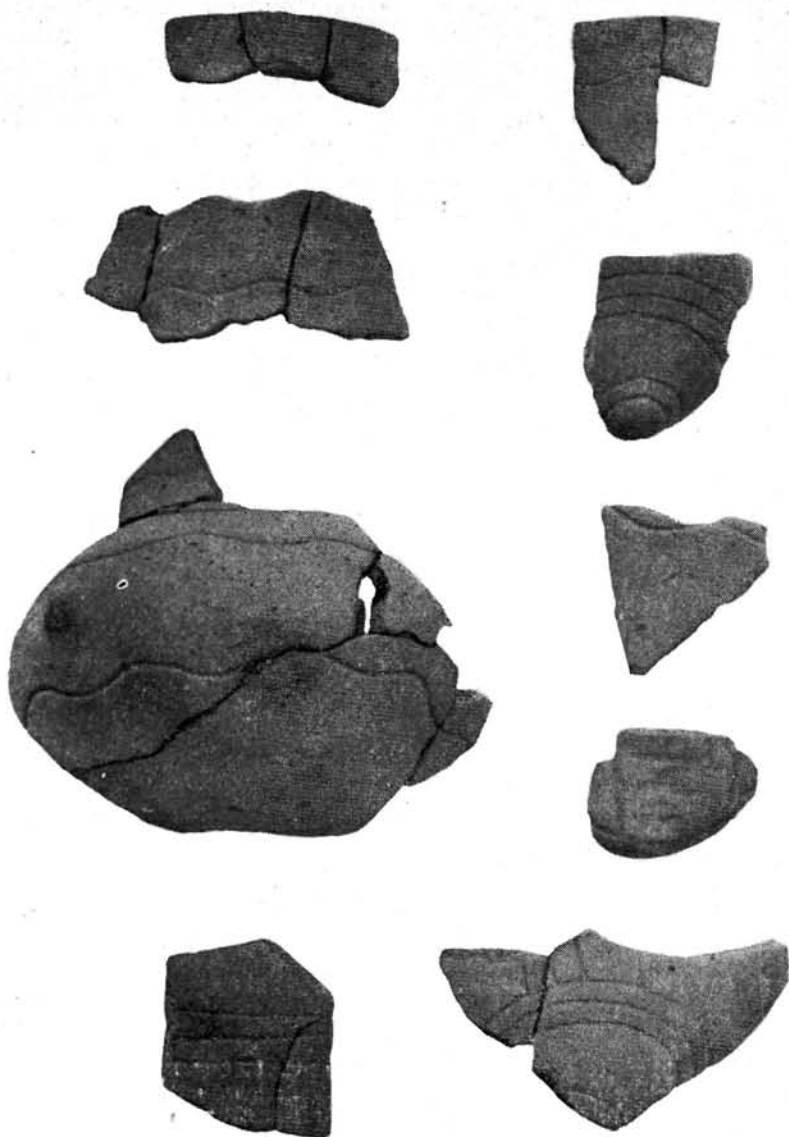
Magunk — több más kutatóval egyetértve — közvetett bizonyítékok alapján már korábban feltételeztük, hogy az AVK korai periódusának legalább a protovinča időszakkal egykorúnak kell lennie, hacsak gyökerei nem nyúlnak még távolabbi időszakig vissza.⁸ Természetesen nem húzhatunk meg merev határokat, hiszen egy hosz-

⁵ Kalicz, N.,—Makkay, J., Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene. Studia Arch. VII. Budapest 1977.

⁶ Kalicz N.,—Makkay J., I. m. 110. p.

⁷ Roska M., a Torma Zsófia gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem — és Régiség-tárában. Kolozsvár, 1941.

⁸ Trogmayer, O., Ein Beitrag zur relativen Zeitstellung der älteren Linearkeramik. Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte. Neumünster 1968, 5—9.

A Tiszadob csoport edénytöredékei Tiszaszigetről

szű ideig tartó fejlődésről van szó, melynek ritmusa változó volt és eddigi kutatásaink éppen arra nem adnak választ, hogy e ritmus milyen időszakokban gyorsult fel, vagy lassult le ismét. Ugyanígy nem tekinthető megoldott kérdésnek a Vinča kultúra kialakulása sem, mely minden bizonnyal összefüggésbe hozható a középneolitikus mozaikkultúrák kialakulásával. Az AVK korai fázisa véleményünk szerint nem tekinthető egyértelműen középső neolitikusnak, s ezt a feltételezést látszanak alátámasztani a Tiszasziget agyagbánya területén előkerült leletek is.

Amennyiben a tiszaszigeti tárgyak tanulsága alapján a Tiszadob csoportot — nem tudjuk meghatározni, hogy vajon edénytöredékeink a csoport korai vagy késői szakaszába sorolhatók-e — a Vinča A periódussal párhuzamosítjuk, szükségszerűen következik, hogy az azt megelőző vonaldíszes szintek a Vinča A időszakot megelőző szintekkel vonhatók párhuzamba. Ez azt jelenti, hogy az AVK korai szakasza nem a Vinča A periódussal, hanem legalább a protovinča idősokkal vagy ennél még régebbi szinttel párhuzamosítható. Feltételezésünknek véleményünk szerint nem mondanak ellent az un. Szatmár csoport leletei sem melyet nem tekinthetünk egyszerűen a Körös csoport és a vonaldíszes kultúra közötti átmeneti fázisnak.

Az elmúlt években napvilágra került Szakálhát típusú együttesek megerősítették azt a feltételezést, hogy a Szakálhát csoport a Vinča B idősokkal — nemcsak a Vinča B 2-vel — egyidejű.⁹ Ezt a tényt támasztják alá a tiszaszigeti leletek is, hiszen a Tiszadob csoport megelőzi a Szakálhát idősokat, vagyis szükségszerűen Vinča A korú.

A Tisza-Maros szögben az elmúlt években terepbejárásaink során több Vinča telep felszíni leleteire bukkantunk. E települések szondázó ásatásaitól várjuk feltételezésünk ismételt alátámasztását, vagy esetlegesen cáfolatát.

NEUERE BEITRÄGE ZUR RELATIVEN CHRONOLOGIE DER LINEARKERAMIK

von

Ottó Trogmayer

In einer Tongrube der Gemeinde Tiszasziget — früher Ószentiván — die im Theiß-Maros-Eck liegt, hat man 1976 auf die Spuren einer neusteinzeitlichen Siedlung gestoßen. Die Fundstelle liegt nur 3 km von dem in der Fachliteratur gut bekannten Fundort Ószentiván VIII entfernt. Bei einer authentifizierenden Grabung konnte eine geschlossene Abfallgrube freigelegt werden, in deren Material auch Gefäßbruchstücke von linearkeramischer Importwaren gefunden wurden. Wir meinen aufgrund des Fundmaterials, daß die freigelegte Grube Nr. 1 in die Mitte der Vinča A Periode zu datieren sei und einen charakteristischen Nachlaß eines früheren Abschnitts der Vinča-Tordoş Kultur enthält. Die Radiokarbonuntersuchungen haben diese Feststellung untermauert. Bln-613: 6285 ± 60 EP (4335 ± 60 B.C.).

Die linearkeramischen Fundstücke tragen die Merkmale der Tiszadob-Gruppe der Alföldler Linearkeramik, wir können also die Tiszadob-Gruppe mit der Vinča A Periode in Parallel stellen während die der Tiszadob-Gruppe folgende Szakálhát-Gruppe mit der Vinča B Periode zu parallelisieren ist.

Bei der Untersuchung der früheren Linearkeramik — im Einverständnis mit mehreren anderen Forschern —, wurde von uns aufgrund indirekter Beweise vorausgesetzt, daß die frühe Periode der Alföldler Linearkeramik mit der Periode Protovinča wenigstens gleichaltrig sein muß, wenn nicht deren Wurzeln in noch frühere Zeiten zurückreichen. Natürlich können wir keine starren Grenzen ziehen, da es sich um eine Entwicklung handelt, die einen langen Zeitraum umfaßte und deren Rhythmus wechselnd war. Unsere bisherigen Forschungen geben gerade darauf keine Antwort, in welcher Periode sich der Rhythmus beschleunigte und wann er wieder langsamer wurde. Deshalb können wir die Frage nach der Entfaltung der Vinča-Kultur nicht als gelöst betrachten, da sie mit Sicherheit mit der Entfaltung der mittleneolithischen Mosaik-Kultur in Verbindung gebracht werden kann. Die frühere Phase der Alföldler Linearkeramik kann unserer Meinung nach nicht eindeutig als mittleneolithisch gelten und diese Behauptung wird von den Belegen gestützt, die in der Tongrube von Tiszasziget ans Tageslicht gekommen sind. Falls wir die Tiszadob-Gruppe aufgrund

⁹ G. Szénászky, J., Der Vinča-Fund von Battonya. A Békés megyei Múzeumok Közleményei. 5. 1978. 3 pp.

der Aufschlüsse aus den Gegenständen von Tiszasziget der Vinča A Periode gegenüberstellen — wobei man nicht genau feststellen kann, ob die Gefäßbruchstücke einem frühen oder späten Abschnitt der Gruppe zuzurechnen sind — folgt notwendigerweise, daß die vorhergehenden linearkeramischen Schichten mit den der Vinča A Periode vorangehenden Schichten in Parallelität gebracht werden können. Das bedeutet, daß der frühere Abschnitt der Alfölder Linearkeramik nicht mit der Vinča A Periode, sondern wenigstens mit der Protovinča A Periode oder einer noch früheren Schicht gegenübergestellt werden kann. Unserer Meinung nach widerspricht unsere Hypothese nicht den Funden der sogenannten Szatmár-Gruppe, die nicht einfach als Übergangsphase zwischen der Körös-Gruppe und der linearkeramischen Kultur bezeichnet werden kann.